

ПОСТАТЬ ТРИФУНА ГАЧІЧА НА ТЛІ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН

У статті на основі невідомих та маловідомих документів розкриваються особливості діяльності серба Трифуна Гачіча в українському національному русі опору. З'ясоване питання його ролі у налагодженні контактів із визвольним рухом Д. Михайловича. Доведено, що усі спроби радянських спецслужб залучити Т. Гачіча до оперативних заходів зазнали краху.

Ключові слова: Трифун Гачіч, ОУН, УПА, Карпатський край, чекісти.

Ilnytskyi V. The Figure of Trifun Hadzic against the Background of Liberation Movement in the Carpathians OUN. On the basis of unknown and less-known documents the activity of the Serb Trifun Hadzic in a Ukrainian national resistance movement is revealed. The question of his role in establishing the contact with D. Mihaylovich's liberation movement is clarified. It was proved that all attempts to involve T. Hadzic in the Soviet secret police operational measures have failed.

Key words: Trifun Hadzic, OUN, UPA, highlands, Soviet security servicemen.

Ильницкий В. Фигура Трифуна Гачича на фоне освободительного движения в Карпатском крае ОУН. В статье на основе неизвестных и малоизвестных документов раскрываются особенности деятельности серба Трифуна Гачича в украинском национальном движении сопротивления. Выяснен вопрос его роли в налаживании контактов с освободительным движением Д. Михайловича. Доказано, что все попытки советских спецслужб привлечь Т. Гачича к оперативным мерам не оправдались.

Ключевые слова: Трифун Гачич, ОУН, УПА, Карпатский край, чекисты.

Постановка проблеми. Носії репресивно-каральної системи усвідомлювали: військова перемога над ОУН і УПА не означала перемогу над ідеєю українського національного визволення. Саме тому радянська ідеологічна машина упродовж усього періоду існування поширювала низу міфів, які формували негативне ставлення у суспільстві щодо українського національно-визвольного руху. Одним із таких міфів було вороже ставлення і нетерпимість націоналістів щодо представників інших національностей. Водночас наявність значного масиву документів дає

підстави стверджувати, що це було не так. Основним принципом відносин із представниками інших національностей поставало визнання прагнення українського народу до відновлення незалежної держави. У свою чергу, українські націоналісти підтримували спроби інших поневолених націй до відновлення їхніх національних держав. У контексті розгортання сучасних дискусій вивчення і висвітлення зазначених складних питань має істотне значення.

Аналіз досліджень. У сучасній історичній літературі практично відсутні праці про діяльність представників інших національностей у складі Карпатського краю ОУН. Фрагментарні відомості про участь іноземців у визвольному русі містяться в узагальнюючих дослідженнях Ю. Киричука, А. Русначенка [11; 13]. Окремі відомості про участь євреїв у визвольному русі надають праці В. В'ятровича [2]. Натомість аналогічних студій про участь сербів у національно-визвольному русі майже нема. Щоправда, участь серба Т. Гачіча у контексті спроб налагодження співпраці українських націоналістів із сербським антикомуністичним рухом висвітлюється у розвідці І. Патриляка та О. Пагірі [12]. Крім цього, про перебування серба на території Карпатського краю ОУН можна довідатися із декількох взаємодоповнюючих радянських і підпільних документів, а також зі спогадів Мирослава Симчича-«Кривоноса». На жаль, на сьогоднішній день нам не вдалося опрацювати матеріали самої кримінальної справи Т. Гачіча (у Галузевому державному архіві Служби безпеки України та архіві Управління Служби безпеки України Івано-Франківської області вона відсутня) та віднайти інші підтверджуючі, доповнюючі матеріали з даного питання. Однак, відсутність будь-яких узагальнюючих праць, присвячених постаті серба Т. Гачіча, зумовлює нашу спробу здійснити науковий пошук на основі невідомих та мало-відомих документів.

Саме тому **мета статті** полягає у з'ясуванні особливостей діяльності Т. Гачіча у підпільно-революційному русі Карпатського краю ОУН, а також у розкритті спроби радянських спецслужб використати його у своїх оперативних заходах.

Виклад основного матеріалу. Дані про Т. Гачіча можна пізнати з його свідчень, спецповідомлень та переписки між НКВС УРСР та СРСР. Звісно, інформація у вказаних документах писалася зі слів самого Т. Гачіча, що надає їй суб'єктивного характеру. Відтак встановити ступінь її достовірності складно. Водночас дані, подані чекістами, вважаємо більш достовірними, оскільки Т. Гачіч був непересічним підпільником. Його допитували не тільки місцеві слідчі Івано-Франківської (Станіславської) області, але й республіканські. З-поміж них доцільно виокремити народного

комісара внутрішніх справ Головного управління боротьби із бандитизмом (ББ) НКВС СРСР – А. Леонтєва. Логічно, що дані, зазначені у протоколах допиту, перевірялися, у тім числі і шляхом запитів у Югославію. Спробі використати його в серйозній агентурній комбінації передувала ґрунтовна перевірка поданої у протоколі допиту інформації.

Арешт Трифуна Гачіча місцеві та республіканські спецслужби вважали особливим досягненням. Про це вони оперативно звітували у всесоюзне відомство. Зокрема, 3 жовтня 1944 р. заступник начальника відділу боротьби з бандитизмом НКВС СРСР полковник держбезпеки Свирич і начальник УНКВС у Станіславській області полковник державної безпеки І. Завгородній інформували у повідомленні заступника наркома внутрішніх справ СРСР комісара державної безпеки 2 рангу Круглова та народного комісара внутрішніх справ УРСР комісара державної безпеки 3 рангу В. Рясного. Відповідно до документа УНКВС Станіславської області 7 вересня 1944 р. у селі Троїця Снятинського р-ну (тодішнього Заболотівського р-ну) Івано-Франківської області – на основі агентурних даних – під час пересування сотні «Скуби» (із куреня «Чорних чортів», очолюваного «Козаком») затримали учасника УПА Гачіча Трифуна Обреновича [3, 121].

У пізніших інформаціях (27 жовтня 1944 р.) начальник УНКВС Станіславської області полковник держбезпеки І. Завгородній повідомляв народного комісара внутрішніх справ УРСР комісара державної безпеки 3 рангу Рясного, що покази затриманого Т. О. Гачіча представляють особливу цінність. Після цього, на вимогу начальника відділу ББ НКВС СРСР А. Леонтєва, Т. Гачіч літаком був направлений у Москву разом із матеріалами справи і протоколами його допитів [6, 33].

Незначні біографічні дані, названі самим Т. Гачічем на допиті, очевидно перевірялися чекістами. Зокрема, він вказав, що народився 1915 року у с. Чумич (Югославія), а за національністю – серб. За соціальним походженням – з родини селянина-середняка. Отримав солідну освіту, закінчивши Белградську військову академію. Упродовж 1936 – 1941 рр. служив у югославській королівській армії у чині поручника. У квітні 1941 р., після капітуляції югославської армії, Т. Гачіч потрапив до німецького полону. Відтак послідовно утримувався у таборах для військовополонених Франції, Німеччини (Нюрнберг) і України (Стрий). У таборі м. Стрий, за його власними свідченнями, проводив роботу із організації комуністичних ланок і вербував добровольців у югославську революційну армію. Перебуваючи у таборі, зумів вивчив українську і російську мови. У листопаді 1943 р. йому вдалося здійснити втечу із табору [5, 56, 59; 8, 335].

Намагаючись якомога швидше повернутися до Югославії, Т. Гачіч у грудні 1943 р. був затриманий боївкою СБ Коломийського окружного проводу ОУН. Після тривалої перевірки та фільтрації йому було запропоновано працювати викладачем старшинської школи УПА при вказаному проводі. На цю пропозицію він погодився [5, 56]. Від 21 червня до 20 серпня 1944 р. Т. Гачіч працював у старшинській школі при Коломийському окружному проводі ОУН викладачем стрілецької справи, а також проводив заняття із вивчення всіх відомих йому видів зброї різних армій [8, 335]. Про своє перебування у старшинській школі Т. Гачіч на допитах 16 вересня і 6 жовтня 1944 р. свідчив: *«Ця школа була створена у травні 1944 р. за ініціативою «Бориса», знаходилася на казарменному становищі і поміщалася в домі мешканця с. Брустори Яблонівського району під горою Буковец. ... Випуск школи був святково відзначений виступом спеціально прибувшого з цього приводу «Бориса», відповідальними промовами «полковника Кропиви» і «Степового», прийняттям слухачами присяги про вірність ОУН-УПА і врученням їм свідоцтв про закінчення школи. Після цієї церемонії всі присутні сфотографувалися перед приміщенням школи і кожному із них були вручені знімки на пам'ять»* [8, 335]. Перебуваючи в українському націоналістичному підпіллі, Т. Гачіч користувався псевдом «Гот». У цей період він неодноразово мав розмови із керівниками ОУН про необхідність налагодження контактів із четниками Д. Михайловича. Водночас Т. Гачіч намагався зв'язатися із провідником Станіславівського обласного проводу Ярославом Мельником-«Робертом» і навіть надсилав йому листа, копія якого чекістами була вилучена при обшуку. До речі в подальшому чекісти спробували використувати цю обставину для встановлення зв'язку між Т. Гачічем і «Робертом» чи його штабом.

5 вересня 1944 р. Т. Гачіч отримав завдання від організаційного референта Коломийського окружного проводу ОУН Г. Легкого-«Бориса» пробратися до Югославії і встановити там зв'язок із четниками Михайловича, інформувати їх про політичну ситуацію в Україні та збройну боротьбу ОУН та УПА. Т. Гачіч повинен був зібрати також дані про боротьбу четників Д. Михайловича проти Народно-визвольної армії Югославії на чолі із Й. Тіто.

Механізм налагодження зв'язку був наступний. Після встановлення контакту Т. Гачіч повинен був із Югославії зв'язатися рацією із Коломийським окружним проводом ОУН для отримання подальших вказівок стосовно ведення переговорів із командуванням четників Михайловича у питаннях координації антибільшовицької боротьби. Зокрема, зв'язок між Г. Легким-«Борисом» і Т. Гачічем було обумовлено на 1, 10 і 30 чис-

ла кожного місяця (починаючи із жовтня). Водночас були встановлені пароль та порядок зв'язку по рації: позивний «Бориса» – sky (хвиля 143), позивний Т. Гачіча – got (хвиля – 165). Час роботи 15.00 за середньоєвропейським часом [9, 78; 5, 57].

7 вересня 1944 р. у с. Троїця Снятинського р-ну (тодішнього Заболотівського р-ну) Т. Гачіча було затримано разом із групою з восьми вояків, які дезертирували із угорської армії. Довідавшись про основне завдання Т. Гачіча, яке полягало у налагодженні контактів із четниками, чекісти Івано-Франківської області вважали доцільним використати обумовлений зв'язок між останнім та «Борисом» на предмет запеленгування штабу Коломийського окружного проводу ОУН і наступної його ліквідації. Однак, обласні чекісти самостійно цього зробити не могли через відсутність відповідної апаратури. У зв'язку із цим просили надіслати їм пеленгаторні установки чи доручити НКДБ запеленгувати штаб «Бориса» за вказаними вище радіограмами. У той час чекісти розробили спеціальний порядок роботи із налагодження зв'язку із Г. Легким-«Борисом», за яким Т. Гачіч протягом десяти хвилин (давав свій позивний SKY, потім тире, ОК і К, що означало перехід станції на прийом) викликав по рації «Бориса». Через десять хвилин станція Т. Гачіча відповідала наступним порядком: свій позивний (GOT), потім тире ОК, R-1 до 5 (в залежності від якості зв'язку), після чого давав QTC, що означало «маю для вас радіограму» і К – «переходжу на прийом». У подальшому радіооператори переговорювалися по колу. Текст радіограм передавався згідно спеціально виробленого для Т. Гачіча шифру [5, 58].

Після допиту та перевірки Т. Гачіча у Москві союзні спецслужби мали намір його використати більш масштабно. Зокрема, у січні 1945 р. народний комісар внутрішніх справ ГУББ НКВС СРСР А. Леонт'єв надіслав народному комісару внутрішніх справ УРСР Рясному інформацію по справі Т. Гачіча. Тут зазначалося, що Т. Гачіч направлявся у розпорядження Рясного у супроводі заступника начальника 1 відділення 1 відділу ГУББ НКВС СРСР підполковника Матвєєва для дальшого оперативного використання. А. Леонт'єв вважав, що Т. Гачіча доцільно буде використати, ввівши його у керівні кола підпілля. У Москві був розроблений план використання, легенда та завдання, які йшли у додатку. Відтак Т. Гачіча потрібно було уже на місці (Івано-Франківська обл.) використовувати спільно з іншим агентом, який перебував у республіканських чекістів і радистом, підібраним безпосередньо на місці. На думку А. Леонт'єва, Т. Гачіч міг бути уведений в підпілля із легендою спеціальної місії від четницького корпусу Д. Михайловича, який прибув

із Югославії для встановлення контакту та налагодження зв'язку з керівними колами ОУН і УПА. Наголошувалося: у випадку особистої згоди Т. Гачіча на використання за розробленим планом мав бути надісланий у розпорядження інший агент, а радиста для групи Т. Гачіча мали підібрати на місці із числа наявних агентів у місцевих чекістів. Зв'язок із Т. Гачічом планували здійснювати через надану йому радіостанцію за двома програмами [7, 2].

Перша програма – для випадку, коли оунівці будуть вимагати передати їм радіостанцію і шифр за наявності можливості роботи станції без контролю. За першого варіанту Т. Гачіч, передаючи оунівцям радіостанцію, знайомить їх із шифром четників Д. Михайловича, а про програму і шифри зв'язку із чекістами мовчить. Створюючи видимість зв'язку із четниками, Т. Гачіч при першій можливості посилає чекістам необхідні дані по другій програмі і шифру чекістів. В обох випадках Т. Гачіч буде постійно отримувати інформацію оунівців про стан справ, обстановку, повідомляти її чекістам під приводом інформування керівництва четників. Водночас А. Леонт'єв наголошував: якщо НКВС УРСР з якихось переконань вважали недоцільним використання Т. Гачіча, його повинні були передати в УНКВС Станіславської області для використання у якості впізнювача і навідника по відомих йому зв'язках ОУН і УПА [7, 3]. Перед цим А. Леонт'єва особливо зацікавила інформація із допиту Т. Гачіча, в якій він зазначав наступне: разом із ним протягом січня – квітня 1944 р. у селах тодішнього Яблонівського району Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області проживав партизан із відділу Ковпака – Бабин (Бобин) Микола Андрійович (бл. 1922 р.). Останній до війни був студентом Київського педагогічного інституту, а після поранення нібито відстав від відділу, був затриманий оунівцями і проживав за піддробленими документами, видавав себе за дезертира. У квітні М. Бабин за дорученням Т. Гачіча і за його сприяння втік від оунівців і перейшов до червоноармійців. Саме у зв'язку із цим 29 жовтня 1944 р. А. Леонт'єв писав начальнику відділу ББ НКВС УРСР Т. Буриліну, що потрібно негайно встановити, чи був М. Бабин у відділі Ковпака, за яких обставин потрапив до оунівців. У тому випадку, якщо би виявилася змога допитати його, то слід з'ясувати: 1. Обставини знайомства з Т. Гачічом; 2. Політичні переконання Т. Гачіча і його робота в ОУН; 3. Деталі його втечі від оунівців, яку участь приймав у цьому Т. Гачіч [4, 275–275зв.].

У листопаді 1944 р. заступник начальника відділу НКВС УРСР по ББ підполковник державної безпеки Т. Бурилин і начальник відділення відділу ББ НКВС УРСР старший лейтенант державної безпеки Вай-

сберг доповідали начальнику відділу ББ НКВС СРСР А. Леонтьєву, що Микола Бабин в особовому складі партизан не числився і тому встановити місце його перебування і допитати за цими питаннями не було змоги [4, 274].

Проводячи подальше слідство, чекісти отримали від Т. Гачіча інформацію про близько 200 членів ОУН і УПА, у тім числі про весь склад Коломийського окружного проводу ОУН, командирів великих відділів УПА, керівників і 30 слухачів старшинської школи, а також структуру оунівських організацій на Станіславщині. За результатами, вказаними у протоколі допиту, начальник Коломийського оперативного сектора – заступник начальника УНКВС Плиєнко проводив вилучення виявлених осіб в Коломийському, Яблонівському, Кутському, Жабівському районах [5, 58].

Попри все, Трифун Гачіч не дав згоди брати участь в оперативних заходах чекістів і у січні 1945 р. слідство по його справі було закінчено. За відсутності складу злочину він був звільнений з-під варти, а потім направлений на збірно-пересильний пункт уповноваженого по репатріації при РМ СРСР для відправки на батьківщину. До речі, сама архівно-слідча справа №21355 за звинуваченням Т. Гачіча зберігалася у архіві КДБ при РМ СРСР, що підтверджує особливу її цінність [8, 336].

У переписці чекісти називали Трифуна Гачіча «інтересною фігурою». Радянські спецслужби змушені були констатувати, що до кінця так і не могли його збагнути. Як один із варіантів не виключали, що Т. Гачіч працював за завданням німецької розвідки, а на радянські спецслужби робив вихід саме через Коломийський окружний провід, куди він був спеціально введений [5, 60].

Витяг із архівно-кримінальної справи Т. Гачіча вплив уже в іншій справі. Так, під час розгляду кримінальної справи за звинуваченням Симчича Мирослава Васильовича та спроби повторного його засудження (за «нововиявленими» обставинами), чекісти у м. Івано-Франківську склали 8 жовтня 1968 р. протокол огляду матеріалів архівно-слідчої справи (№Р 21355) за звинуваченням Трифуна Гачіча. Справа переглядалася слідчим слідчого відділення УКДБ по Івано-Франківській області капітаном Гончаровим за участі понятих Запорожець Ольги Василівни і Острроверхової Євгенії Олександрівни. Огляд проводився у кабінеті слідчого із 14.00 до 15.45. У результаті було виявлено, що із числа слухачів, які закінчили старшинську школу Коломийського окружного проводу ОУН в серпні 1944 р., на допитах Т. Гачіч назвав: «Симчич Ярослав-«Кривоніс», 1925 року народження, уродженець і мешканець села Верхній Березів Яблонівського району» [8, 335].

Збереглися цікаві спогади, написані самим Т. Гачічем, про перебування у підпіллі. Документ написаний 29 січня 1944 р. за підписом «Гот». *«Дорогі друзі! Хочу Вам описати коротко свою подорож по Галичині. Я вийшовши з лягру мав лиш одну товаришку – паличку, що міряла води річок, а їх є дуже багато. В дорозі я стрінувся на селах з українськими націоналістами, які довідавшись про мою втечу і плян переходу до Югославії, радили йти радше через Румунію, як через Мадяричину. Тому, що були обдерті мої черевики, я задержався в одному селі, щоб їх направити. Там пізнав я кількох членів Організації українських націоналістів та юнаків. Вони дали мені різні книжки з яких я пізнав історію Українського Народу, літературу та географію України. Я пізнав життя та боротьбу українського народу протягом століть за свободу. Боровся той нарід проти Половців, Гунів, Татар, Москалів, Поляків і нині бореться проти Німаків. Теперішня Організація, що вже 23 роки веде боротьбу за свободу, зараз є базою національної партизанки. ОУН є сильно зорганізована, це «держава в державі». Вона береже життя кожного чоловіка, перевіряє його працю та всі спрямовує на правильний шлях. Проти проступників є спеціальний апарат «боївки», що карає винувників. Поляки бояться та дрожать, як риби. Українці не признають їх вищости, (як панівного народу).*

Совітські і польські партизани не мають що робити на українських землях. В літі був у Галичині ген. Колпак з 5000 партизан, але зазнавши тут великих втрат від українських партизан, утік. Деякі з партизан Колпака остали в лісі і їх виловили, а деякі пристали до національних партизан.

Через Галичину можна їхати в кожену сторону, бо ОУН має сильні і безпечні зв'язки. Також є можливий перехід через границю, хоч тяжкі є там зв'язки, але на весні буде ліпше. ... Як прийде весна, то я піду до своїх, щоб сплатити довг Вітчизні і разом з другими буду кувати долю Югославії. Українці до нас ставляться дуже прихильно і подивляють нашу партизанку. Я вірю, що українці дадуть Вам поміч в утечі, може вирвуть з лягрів, а напевно допоможуть на волі і переведуть через границю. Я тепер живу близько з українськими націоналістами. Як буду здоров, то може піду у їх партизанку, бо зближається час важких подій, час національної революції. Українці б'ють всіх своїх ворогів, головно москалів і німчаків» [10, 16].

Для повноти картини потрібно навести спогад про Т. Гачіча уже згаданого Мирослава Симчича: *«Колоритною фігурою в старшинській школі був серб Гачіч. Кадровий офіцер, син міністра, мабуть, внутрішніх справ Югославії, потрапив до фашистського полону. В концтаборі*

здружився з полоненими українцями-оунівцями. Підготували втечу й успішно її здійснили. Група з п'ятьох утікачів прибилася на Косівщину, карпатські ліси стали їм прихистком. Капітан Гачіч викладав у школі артилерію. Українською мовою оволодів доволі швидко, викладач з нього був неабиякий.

У мене з капітаном Гачічем трапився інцидент... Стою на бойовій стійці. Капітан Гачіч кудись відлучився з табору. Вечірня темрява й злива наче змовились – накрили – гори водночас. Темно, хоч око виколи. Коли це чую, хтось чалапає плаєм. Підпускаю близько, щоб не втік, а тоді: «Стій! Хто йде?» «Капітан Гачіч», – відповідає з ледь помітним акцентом. Капітана-то я впізнав, але мушу за статутом запитати кличку. Називає, проте стару, ще вчорашню. Я йому: «Руки вгору!» Підняв мовчки. «Кругом!». Повернувся, знову ж таки беззвучно. «Долів!». Капітан покійно розлігся в калабані. Мало того, що лежить у баярі, ще й зверху дощ переїцить, як праником. Викликаю чергового з вартівні, бо не маю права покидати стійку. Той поки почув умовний сигнал у шумі дощу, поки причвалав, то Гачіч вимок, мов конопляний сніп. Хоч тіпай. Розлютився на мене невимовно. Проте совість моя чиста, бо діяв за статутом. Викладач ніяк не міг пробачити мені нічного «вимочування». Як я не старався, як не зубрив його предмет, жодної «п'ятірки» капітан мені не поставив [1, 142–143].

Висновки. Попри доволі незначну та неповністю з'ясовану інформацію про постать Т. Гачіча, достовірним є факт його перебування та активної діяльності в українському визвольному русі. Власноручно написані спогади підтверджують відвертість та щирість цієї співпраці, захоплення рухом українських націоналістів. Тиск радянської репресивно-каральної системи та спроби використати Т. Гачіча в оперативних комбінаціях не зламали сербського патріота, захопленого українським визвольним рухом і не примусили його стати розмінною монетою у планах спецслужб. Водночас ця ситуація є прикладом толерантного ставлення ОУН і УПА до представників різних національностей, спроби їхнього залучення до визвольного руху поневолених народів, а також визнання права кожної нації на власну державу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусяк М. Брати грому / Михайло Андрусяк. – Коломия : Вік, 2005. – 832 с.
2. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв : формування позиції на тлі катастрофи / Володимир В'ятрович. – Львів: «Мс», 2006. – 144 с.
3. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 55 (1953). – Спр. 5. – Т. 1. – 401 арк.
4. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 55 (1953). – Спр. 5. – Т. 4. – 448 арк.

5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 65 (1953). – Спр. 4. – 275 арк.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 67 (1953). – Спр. 11. – 62 арк.
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 106 (1954). – Спр. 1. – 265 арк.
8. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67616. – Т. 5. – 337 арк.
9. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 19. – 297 арк.
10. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – 378 арк.
11. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.
12. Патриляк І. Спроби українського націоналістичного підпілля нав'язати контакти із сербським і литовським антикомуністичними рухами (1943 – 1950 рр.) / Іван Патриляк, Олександр Пагіря // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / [Відп. ред. О. Є. Лисенко]. НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2011. – Вип. 14. – С. 127 – 150.
13. Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / Анатолій Русначенко. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.

Статтю подано до редколегії 09.10.2013 р.